

Vilija LAZAUSKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

**DĖL TARMYBIŲ PATEIKIMO
„DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE“**

Gvildenant bendrinės leksikos norminimo problemas, kartais užsimenama ir apie tarminių žodžių reikšmių aiškinimo trūkumus „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. Visuose trijuose žodyno leidimuose įvairuoja tarmybių atrankos ir pateikimo principai (Morkūnas 1997: 43), nemažai tarminių reikšmių bendrinėje kalboje laikytinos knyginėmis (Klimavičius 1997: 22). Norint išsamiau aptarti tarmybių reikšmių aiškinimo būdus ir problemas, remtasi visu jų DŽ₃ sąrašu¹.

Tarminių žodžių reikšmės DŽ₃ pateikiamos pagal „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ trečiojo leidimo Įvade (p. XII–XIII) išdėstytus žodžių reikšmių aiškinimo būdus: nuorodinį, apibrėžiamąjį – aprašomąjį ir sinoniminį.

Aiškinant tarmybių reikšmes nuorodiniu būdu, vartojama tik nuoroda žr. Ja nukreipiami „siauriau vartojami, tarminiai, pasenę, skolinti bei kitokie panašūs žodžiai ar darybos variantai į bendrinėje kalboje plačiau vartojamus žodžius“ (DŽ₃ XII). Iš tikrųjų ši nuostata be išimčių galioja aiškinant veiksmažodžių reikšmes – paprastai tarminis žodis nurodomas į bendrinės kalbos žodį, pvz., *kvàštelėti*, ~ja, ~jo vak. žr. k v a i š t e l è t i, *stelgtis*, ~iasi ~ėsi žem. žr. s t e n g t i s, 2 *sukiřpti*, ~sta, ~o tarm. žr. s u g i ž t i ir kt. Daiktavardžių ir būdvardžių reikšmių pateikimo analizė rodo, kad vienais atvejais vartojama nuoroda žr., o kitais ne, pvz., *spāras* (4) 2. ryt., žem. žr. s p y r y s ir plg. *spandà* (4), *spánda* (1) ryt., dz. ‘ramstis, spyrys’; *senagalys* (3^{4b}, 3^b) tarm. žr. d e l č i a, *slidùkas* (2) vak. žr. k a z l è k a s ir plg. *gyduōlė* (2) dz. ‘vaistažolė’, *spūrgas* (3) 3. ryt. ‘kutas’ ir kt.

Kartais nuoroda žr. nevartojama, nors žodžių reikšmės nesutampa, pvz., *kūltuvas* (3^a) ryt. ‘spragilas’. Plg. akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ ir trečiajame „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ leidime pateiktas žodžių reikšmes:

¹ Į bendrinės kalbos žodyną pagal siūlomus tarmybių atrankos kriterijus patektų tik mažiau nei pusė DŽ₃ pateiktų tarminių žodžių (plačiau žr. Lazauskaitė 1997: 14; 1998: 21).

kùltuvas (3^a)

1. 'senoviškas įrankis javams kulti (prie lazdos priišta buožė); spragilas'

2. 'medinis prietaisas javų galvoms nukulti'

3. 'spragilo buožė'

LKŽ VI 859

sprāgilas (3^b)

1. *etnogr.* 'įrankis javams kulti – priekoto priišta buožė'

2. *ryt.* 'to įrankio buožė'

3. 'kuliamosios būgno išilginis strypas'

DŽ₃ 725

Palyginus žodynuose fiksuojamas reikšmės, aiškėja, kad aptariamų žodžių semantinis laukas skiriasi dviem reikšmėm. Bendrinės kalbos žodyne nurodytinos tik įsigalėjusios žodžių reikšmės, todėl pirmiausia reikėtų atsižvelgti į reikšmių paplitimą bendrinėje kalboje ir tarmėse. Tokiu atveju galimi du žodžio *kùltuvas* pateikimo būdai. Jei žodis *kùltuvas* į bendrinės kalbos žodyną dėtinamas tik sutampančiomis su žodžio *sprāgilas* reikšmėmis: *kùltuvas* (3^a) 1. *žr. spragilas* 1, 2. *ryt. žr. spragilas* 2. Atsižvelgiant į DŽ₃ pateiktas prie aptariamų žodžių nuorodas, galimas ir toks aiškinimo būdas: *kùltuvas* (3^a) *ryt.* 'spragilo buožė'. Pastaruoju atveju laikomasi sistemiškumo principo, plg. *kermušė* (3^b) *tarm.* 'spragilo buožė', *spragilinė* (2) 2. *ryt.* 'spragilo buožė'.

Pateikiant tarminius žodžius, nuorodos *žr.* nereikėtų vartoti, jei viena tarmybė nurodoma į kitą, pvz., *škùlas*, ~à (4) *žem. žr. baužas*, *škùlis*, ~ė *dk.* (2) *žem. žr. baužas* ir plg. *baūžas*, ~à (4) *ryt.* 1. 'beragis', 2. 'plikis'. Toks pateikimas rodo, kad DŽ₃ šių žodžių reikšmės yra vienodos. Taip pat plg. akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ žodžio *škùlas*, ~à nurodytas reikšmės: 1. 'baužas, beragis', 2. 'glotnus', 3. 'labai trumpai, beveik plikai kirptas', 4. 'lygiais kraštais, be atsikišimų' (LKŽ XIV 991). Aiškinant žemaitybę *šmùlas*, ~à (4), nurodoma tik pirmoji žodžio *baūžas*, ~à reikšmė. Taigi reikėtų vadovautis sistemiškumo principu – atrinkti dažniausiai vartojamas žodžių reikšmes ir aiškinti jas analogiškai. Abejotina, ar aptartasis reikšmių aiškinimo būdas teiktinas bendrinės kalbos žodynei ir tais atvejais, kai nurodoma į bendrašaknį tarminį žodį, pvz., *náudas* (1) *ryt. žr. 2 n auda* ir plg. 2 *náuda b.* (1) *vak., dz. iron.* 'geras, pagirtinas žmogus'. Svarstyтина, ar apskritai į bendrinės kalbos žodyną dėtina pirmoji tarmybė – substantivum commune formos, turinčios galūnę ~as, vartojamos rečiau. Pastarųjų, t. y. vardažodinės kilmės tarmybių su galūne ~as, DŽ₃ pateikta tik pora, o formų, turinčių galūnę ~a, daugiau nei dešimt. Nuorodos *žr.* reikėtų atsisakyti tada, kai žodis, į kurį tarmybė nurodoma, plačiai vartojamas bendrinėje kalboje, pvz., *drabà* (4), *drabnà* (4) *tarm. žr. šlapdrība, kùlis* (2) *žem. žr. akmuo, lytùs* (3) *tarm. žr. lietus, siaustuvė* (3^b) 2. *žem. žr. vystyklas* ir kt. Iš tiesų DŽ₃ neretai panašiais atvejais nuoroda *žr.* nevartojama, pvz., *atarà* (3^b) *žem.* 'skerslysvė', *birulys* (3^b) *dz.* 'trupinys', *dvarystà* (2) *tarm.*

‘baudžiava’, 1 *skarinis* (2) *dz.*, *ryt.* ‘rankšluostis’, *stáibis* (1) *žem.* ‘blauzda’ ir kt. Be jokių abejonių žodyne neturėtų būti vadinamųjų dvigubų nuorodų, pvz., *pérlaidas* (1) *žem.* 2. žr. *į š a u t y s*, *iššautys* (3^a) žr. *p e r t r a u k a s* ir kt.

DŽ₃ tarmybių reikšmių analizė rodo, kad tam tikrais atvejais nuoroda žr. būtina. Pirmiausia sutrumpinimas žr. vartotinas, kai, aiškinant tarminio žodžio reikšmę, nurodoma į bendrašaknį bendrinės kalbos žodį (šiuo atveju kalbama apie darybos variantus), pvz., *krūvinė* (2) *dz.* žr. *k r u v i n o j i*, *nėšliava* (1) *žem.* žr. *n e š u l y s*, *pažinė* (3^b) *žem.* žr. *p a ž i n t i s*, *pleiškas* (2) *vak.* žr. *p l e i š t a s*, *ponybė* (1) 2. *tarm.* žr. *p o n i j a*, *sparūs*, *~i* (4) *tarm.* žr. *s p a r t u s*, *šeimynietis*, *~ė dkt.* (2) *ryt.* žr. *š e i m y n y k š t i s* ir kt. Nuoroda žr. būtina, kai bendrinės kalbos žodis, į kurį nurodoma, vartojamas retai ir reikalauja išsamesnio aiškinimo (dažniausiai augalų, gyvūnų, įrankių, ligų ir kt. pavadinimai), pvz., *bamblys* (4) *vak.* žr. *t r a n a s*, *blusinės dgs.* (2) *žem.* žr. *t y m a i*, *brušė* (2) *tarm.* žr. *k u o j a*, *kertėklė* (2), *kertėklis* (2) *žem.* žr. *v e d e g a*, *šarkakojis* (2) *tarm.* 1. žr. *p e n t i n i u s*, 2. žr. *p a t a i s a s*, *1 trilapis* (2) *ryt.* žr. *p u p a l a i š k i s* ir kt. Ji pateisinama taip pat tais atvejais, kai aiškinamasis žodis laikytinas etnografizmu, pvz., *plūktuvė* (3^b) *tarm.* žr. *b r u k t u v ė*, *spāras* (4) 1. *vak.*, *žem.* žr. *g e g n ė*, *žiūbčius* (2) *ryt.* žr. *ž i b i k a s* ir kt. Pažyma žr. teiktina ypač tada, kai bendrinės kalbos žodis, į kurį nurodoma, turi keletą reikšmių, o tarminis žodis vartojamas arba į žodyną dėtinasi tik viena kuria nors jo reikšme, pvz., *kasniņkas* (2) *tarm.* žr. *k a s p i n a s* 1, *mėdė* (2) *žem.* žr. *m i š k a s* 1, *nešėnė* (2) *tarm.* 1. žr. *a p d a r a s* 1, *pādis* (2) *žem.* žr. *p a d ė l y s* 4, *raugiėnė* (2) *ryt.* žr. *r a u g a l a s* 4, *slaņktas* (2) *ryt.* žr. *s l o g a* 1 ir kt.

Atskirai aptartinas sinoniminio reikšmių aiškinimo santykis, kuris, kaip rodo DŽ₃ tarmybių analizė, ne visada aiškus, pvz., *duonkepė* (3^a) 2. *ryt.* žr. *d u o n k u b i l i s*, *minkytuvis* (1) *žem.* ‘duonkubilis’ ir plg. *dúonkubilis* (1) ‘kubilas duonai maišyti, minkytuvis’ ir pan. Aiškinant žodžio reikšmę, kartais svarstyti, kuris iš minėtų būdų teiktinas labiau. Neturėtų kilti abejonių, kad nuorodinis reikšmių aiškinimas vartotinas tada, kai tarmybė nurodoma į įprasčiau, labiau išgalėjusį bendrinės kalbos žodį, sinoniminis, – kai tarmybė apibrėžiama kitais tos pat ar artimos reikšmės bendrinės kalbos žodžiais, pvz., *ištekuolė* (2) *ryt.* 2. žr. *n u o t a k a* 1 ir plg. *móčia* (1) *ryt.* *fam.* ‘motina’, *mótė* (1) 2. *tarm.* ‘motina’; *kāčiulti*, *~a*, *~o* *žem.* 1. žr. *k u t e n t i* ir plg. *glamžiuoti*, *~uoja*, *~avo* 2. *žem.* ‘myluoti, apkabinti’ ir kt.

Dažniausiai DŽ₃ tarmybių reikšmės aiškinamos apibrėžiamuoju – aprašomuoju arba sinoniminiu būdu. Pasitaiko nemažai atveju, kai reikšmė apibrėžiama bendrašakniais žodžiais, pateikiamos žodžių darybos reikšmės ir dar papildomai aiškinama tos pačios arba artimos reikšmės bendrinės kalbos ir tarmių žodžiais. Todėl abu minėti reikšmių aiškinimo būdai aptartini kartu, nes, pateikiant tarmybes, paprastai sinoniminis būdas papildo apibrėžiamąjį

– aprašomąjį, pvz., *beržytė* (1) *tarm.* ‘jaunų berželių miškas, beržynėlis’, *ėškà* (4) *žem.* ‘noras valgyti, apetitas’, *kirtimas* (2) 4. *tarm.* ‘glėbys, plekas’ ir kt. Tačiau ir šiuo atveju tarmybių reikšmių aiškinime šalia bendrinės kalbos žodžių vartojami ir tarminiai, pvz., *avùkas* (2) 2. *tarm.* ‘sprogstančių karklų pūpuolė, avilė’ ir plg. *avilė* (3^b) *žem.* ‘gluosnio, karklo ar blindės spurgana’, *pūpuolė* (1) *ryt.* ‘didesnio augalo pumpuras’ (tarmybės *avilė* ir *pūpuolė* keistinos bendrinei kalbai įprastais žodžiais *puñpuras* ir *spùrgana*). Pasitaiko atvejų, kai tarmybių reikšmės aiškinamos retai bendrinėje kalboje vartojamais žodžiais, kuriuos pateikiant daugeliu atvejų būtina nuoroda *šnek.*, pvz., *gvìzdė* (2) *žem.* ‘nerimta moteris, pliuškė’, *pliovóti*, *~ja*, *~jo tarm.* ‘tauzyti, blevyzgoti’ ir kt.

Atlikus DŽ₃ tarmybių, pavadinančių įvairius valgius, reikšmių analizę (plačiau žr. 1 lentelę), paaiškėjo skirtingas apibrėžiamojo – aprašomojo ir sinoniminio aiškinimo santykis, pvz., *buřgė* (2) *vak.* ‘prasta sriuba, buza; tiršta nevykusi košė’, *kliuřkė* (2) *vak.* ‘prasta sriuba, kliurkalas’, *skiñkis* (2) *vak.* 2. ‘prasta sriuba’, *veřšputrė* (1) *žem.* ‘prastas viralas, buiza’ ir kt. Iš pateiktos medžiagos matyti, kad sinoniminio aiškinimo žodžiai reiškia tai, kas pasakyta apibrėžiamuoju – aprašomuoju būdu, pvz., *miešimas*, *trōškė* arba aiškina plačiau, pvz., *kliuřkalas*, *ragaišis*. Toks aiškinimas sinonimais, kaip yra nurodęs A. Gudavičius (1997: 34), niveliuoja artimų sememų reikšmių skirtumus, pabrėžia tik jų bendrumą. Tai rodo, kad ne visada atsižvelgiama į sisteminius tarminių žodžių ir jų reikšmių santykius, leksinės sistemos struktūrą (Lazauskaitė 1998: 22). Be to, pastebėtina, kad žodžiai, priklausantys sinoniminiam reikšmės aiškinimui, paprastai reikalauja išsamesnio detalizavimo. Kartais tokie žodžiai priskirtini šnekamajai kalbai, pvz., *kliuřkalas*, *trōškė* ir kt. (žr. 1 lentelę). Vadinasi, tarmybės turi būti apibrėžiamos kuo paprasčiau, t. y. semantiškai ir stilistiškai neutraliais žodžiais. Jei tarminis žodis visuotinai žinomas ir vartojamas bendrinėje kalboje, reikėtų pateikti ir jo sinonimų, aiškiai parodant, kad jie tarmybės neapibrėžia.

J. Paulauskas (1974: 47) yra siūlęs tam tikromis trafaretinėmis formulėmis aiškinti atskiras grupes sudarančių žodžių reikšmes, pvz., gyvulių jauniklių pavadinimus. Iš DŽ₃ tarmybių sąrašo analizei parinkti tarminiai veiksmažodžiai, nusakantys kalbėjimą, ir jų galūnės *~a* vediniai, žymintys pamatiniu žodžiu pasakyto veiksmo atlikėją. Tiksliau sakant, šio darybos tipo vediniai eina menkinamosios reikšmės veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimais ir yra bendrosios giminės (substantivum commune) daiktavardžiai (žr. 2 lentelę).

DŽ3 tarmybių, pavadinančių valgius, reikšmės

Tarmybė	Pažyma	Žodžio reikšmės aiškinimo būdai			
		Apibrėžiamasis-aprašomasis		Sinoniminis	
		Bendrinės kalbos žodžiais	Žodžiais, reikalaujančiais išsamesnio aiškinimo	Bendrinės kalbos žodžiais	Žodžiais, reikalaujančiais išsamesnio aiškinimo
1	2	3	4	5	6
darýtinis (1)	<i>etnogr. dz.</i>	‘varškė, sumaišyta su saldžiu ar rūgusiu pienu arba su grietine’			
burokiėnė (2)	<i>ryt.</i>	‘burokėlių mišrainė’			
sausienė (2)	<i>vak.</i>	‘sausai virtos, troškintos bulvės,			troškė’ (=‘troškintos bulvės’)
slōpė (2)	<i>žem.</i>	‘troškintos bulvės (ppr. su mėsa)’			
grūdiėnė (2)	<i>žem.</i>	‘virtų grūdų valgis’			
kruštiėnė (2)	<i>tarm.</i>	1. ‘miežių kruopos’, 2. ‘jų sriuba’			
šaūtas (2)	<i>žem.</i>	‘lapų sriuba,		lapienė’	
plīkbarščiai (1)	<i>tarm.</i>	‘prasti, nedaryti barščiai’	daryti (=‘gerinti valgį uždaru’)		
buřgė (2)	<i>vak.</i>	‘prasta sriuba, buza; tiršta, nevykusi košė’	buza (=3. žr. pliuřza 2)		
kliurkė (2)	<i>vak.</i>	‘prasta sriuba,			kliurkalas’ (=šnek. ‘prasta sriuba, prastas gėralas’)
veršputė (1)	<i>žem.</i>	‘prastas viralas,			buiza’ (=žr. buza)
júodikis (1)	<i>ryt.</i>	‘kraujo sriuba, virta rūgštyme’	rūgštymas (= ‘rūgštus skystimas, rūgštis’)		
skiņkis (2)	<i>vak.</i>	1. ‘silpnas alus, gira’, 2. ‘prasta sriuba’			

1	2	3	4	5	6
misà (4)	<i>ryt.</i>	'duoninė ar šiaip kokia gira,			rūgštymas' (= 'rūgštus skys-timas, rūgštis')
sālymas (3 ^b)	<i>ryt.</i>	1. 'salintų rugių miltų putra', 2. 'saldintas vanduo,	putra (=1. 'sriuba iš miltų ar kruopų')		miešimas' (=2. 'saldintas van-duo')
pāmentalas (3 ^{4b})	<i>ryt.</i>	1. 'ruginių miltų putra, mentalas batviniams, gi-rai rauginti', 2. 'rūgštis, da-roma iš ruginių miltų'	putra (=1. 'sriuba iš miltų ar kruopų') mentalas (=1. 'miltų maišymas; sumęsta putra; užmieštas salyklas')		
kiūkis (2)	<i>vak.</i>	2. 'suzmekusi duona'			
saldabañdė (2)	<i>vak.</i>	'saldī, neraugin-ta banda,	2 banda (=1. 'kepalas')		ragaišis' (= 'ru-pių kvietinių ar miežinių miltų duona')
1 miežainis (2)	<i>žem.</i>	'miežinis pyra-gas,			ragaišis' („ - “)
1 miežiēnis (2)	<i>ryt.</i>	'miežinis pyra-gas,			ragaišis' („ - “)
lāistytinis (1)	<i>tarm.</i>	'miežinis tau-kais apipiltas pyragaitis'			
pyragāitis (1)	<i>tarm.</i>	2. 'virtinis,		didžkukulis'	
paliēpsnis (2)	<i>ryt.</i>	'prieš krosnies liepsnā kepta bandelė,		paplotis'	
pārpelis (1)	<i>ryt.</i>	'kukulis iš miltų arba bulvių'			
švilpikas (2)	<i>ryt.</i>	'iš miltų ar bul-vių ant rėčio ar tarkos susuka-mas kukulis'			
1 verstinis (2)	<i>tarm.</i>	'storas bulvinis sklindis'			

**DŽ₃ tarminiai veiksmažodžiai, apibūdinantys kalbėjimą,
ir jų galūnės -a vediniai**

Veiksmažodis	Veiksmažodinio vedinio reikšmės aiškinimas		
	Vartojamas pamatinis žodis	Kartojamas pamatinio žodžio reikšmės aiškinimas	Vartojami sinonimai ir t. t.
<i>sniaukróti</i> ~ja, ~jo ryt. 'neaiškiai pro nosį kalbėti'	<i>sniaukrà b.</i> (4) ryt. 'kas sniaukroja'		
<i>švėnauti</i> , ~auja, ~avo tarm. 'iš lėto kalbėti niekus, tauzyti'	<i>švėna b.</i> (1) tarm. 'kas švėnuoja,	niekus kalba'	
<i>varėzgoti</i> , ~ja, ~jo tarm. 'niekus kalbėti, plepėti'	<i>varėzgà b.</i> (2) tarm. 'kas varėzgoja,		plepys'
<i>trailinti</i> , ~a, ~o, <i>trailiúoti</i> , -úoja, -ávo dz. 'niekus kalbėti, taukšti, tauzyti'		<i>tráila b.</i> (1) dz. 'kas niekus kalba,	plepys'
<i>švotróti</i> , ~ja, ~jo ryt. 'niekus tauzyti, plepėti'			<i>švótra b.</i> (1), <i>švotrà b.</i> (2) ryt. 'niekų tauzytojas, plepys'
<i>rėntuóti</i> , ~auja, ~avo ryt., dz. 3. 'niekus kalbėti, plepėti'			1 <i>rėnta</i> (1) ryt. 3. b. 'tuščiakalbis žmogus'

Iš pateiktos medžiagos matyti, kad bendrinės kalbos žodyne būtina, kiek įmanoma, formalizuoti reikšmes. Suprantama, aiškinant tarminių žodžių ir jų vedinių reikšmes, nereikėtų pereiti vien tik į formalųjį lygmenį. Kalbant apie vedinius, atkreiptinas dėmesys į dar vieną dalyką – pamatinio žodžio ir vedinio santykį. Pavyzdžiui, DŽ₃ veiksmažodinių vedinių analizė rodo, kad, aiškinant jų reikšmes, nutolta nuo pamatinių žodžių:

kvėkšti, ~čia, ~tė dz.
'silpnu balsu verkti'
— *kvėkšlŷs*, ~ė dkt. (4) dz.
'verksnys, rėksnys, zirzeklis'
DŽ₃ 316
purzlinti, ~a, ~o dz.
'teršiant taškyti, laistyti'
— *purzlà b.* (4) dz.
'nešvarus, purvinas žmogus'
DŽ₃ 631

kriōkti, ~ia, ~ė
5. žem. 'balsu verkti'
— *krioklŷs*, ~ė dkt. (4) žem. menk.
'kas kriokia, rėksnys, verksnys'
DŽ₃ 334
rėpežióti, ~ja, ~jo žem.
'eiti rėplomis, rėpečkoti'
— *rėpėža b.* (1) žem.
'kas išsiskėtęs, nerangus, nevikriai eina' DŽ₃ 654

Iš aptartos medžiagos matyti, kad nusakant semantiškai analogiškus dalykus, reikėtų nustatyti definicijoje pateikiamos vedinio darybos reikšmės, apibrėžiamojo – aprašomojo ir sinoniminio aiškinimo santykį bei išdėstymo tvarką².

Su reikšmių atrankos problema dažnai susiduriama aiškinant daugiareikšmius tarminius žodžius. Sprendžiant daugiau nei vieną reikšmę turinčių žodžių pateikimo klausimus, reikėtų vadovautis tais pačiais tarmybių atrankos kriterijais: išplitimu literatūroje ir žodynuose, sistemiškumu, ypač akcentuotinas reikšmės išgalėjimas bendrinėje kalboje ir tarmėse. Dažniausiai DŽ₃ tarmybių reikšmių atranka šiuos kriterijus atitinka, pvz., *róti*, *~ja*, *~jo dz.* ‘spėti kartu ką daryti, suskubti’, taip pat plg. „Lietuvių kalbos žodyne“ pateiktas reikšmės: 1. ‘spėti kartu ką daryti, suskubti’ LKŽ XI 841 (Drsk, Švn, Lš, Lp, Srj, Smn, Mrk; J. Jabl, V. Krėv), 2. ‘mėgti, labai norėti’ LKŽ XI 841 (Gmž, Sv) ir kt. Tačiau kartais kyla abejonių, kodėl tarmybė apskritai pateikta DŽ₃ tik viena reikšme, nors akademinio žodyno medžiaga rodo jų esant daugiau, pvz., *ùžmainas* (1) *tarm.* ‘užvadas’ ir plg. akademiniam žodyne užfiksuotas reikšmės: 1. ‘sumainymas, mainas’ LKŽ XVII 656 (Sut; MP 203), 2. ‘pakaitas, pakaitalas’ LKŽ XVII 656 (Ndž), 3. *žr.* 1 u ž v a d a s 1 LKŽ XVII 656 (Dž; Prng)³ ir kt. Tai pasakytina ir apie tarmybes, kurių reikšmės vienodai paplitusios tarmėse, pvz., *tuntúoti*, *~úoja*, *~ávo ryt.* ‘vaikščioti be tikslo, tupinėti, trepinėti vietoje’ ir plg. akademiniam žodyne nurodytas reikšmės: 1. ‘vaikštinėti be tikslo, dykinėti, tupinėti, trepinėti’ LKŽ XVII 25 (Ds, Lkm, Dbk, Krd, Švd, Sug, Ant, Slk, Lb, Rk, Kzt, Klt, Dglš, Ndž), 2. ‘pamažu dirbinėti, triūsinėti’ LKŽ XVII 25 (Dkšt, Sld, Zr, Vžns, Dgl, Sdk, Ktk, An, Tr, Mlt, Antr, Mlk, Vj, Ktk, Lb, Slk, Lel, Dglš), 3. ‘prižiūrėti, liuobti’ LKŽ XVII 25 (Ktz, Trgn, Slk)⁴ ir kt. Kartais neaiškus tarmybės reikšmės aiškinimo principas, pvz., *tùmpis*, *~é dkt.* (1) *tarm.* ‘storas, mažas, nevikrus žmogus ar gyvulys’ ir plg. akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ pateiktas reikšmės: 1. ‘rambus arklys’ LKŽ XVII 18 (Užv, LK, Dž¹), 2. ‘nevykėlis, liurbis’ LKŽ XVII 18 (Plt, Žr, Dž¹)⁵ ir kt.

Iš tikrųjų reikšmių skyrimas ir atranka – vienas sudėtingiausių uždavinių, nes žodyje galima skirti daugiau labiau specializuotų reikšmių arba mažiau, bet bendresnių, abstraktesnių (Gudavičius 1997: 35). Aiškinant tarminius žo-

² Kartais DŽ₃ žodžio reikšmė nusakoma derinant kelis apibrėžiamojo – aprašomojo būdo variantus, pvz., *vyvėklis*, *~é dkt.* (2) *žem.* ‘kas nuolat verkšlėna, verksnys, zyzlys, prašinėtojas’ ir kt.

³ Remiantis akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ duomenimis, tarmybė *ùžmainas* dėl vartojimo retumo apskritai neteiktina bendrinės kalbos žodynui.

⁴ Dėl vartojimo siaurumo bendrinės kalbos žodynui neteiktina trečioji veiksmazodžio *tuntúoti*, *~úoja*, *~ávo* reikšmė.

⁵ Antrajame „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ leidime pateiktos žodžio *tùmpis*, *~é* reikšmės sutampa su akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ nurodytomis reikšmėmis.

džius, atrenkant jų reikšmes, svarbiausia atsižvelgti į žodyno sistemą ir reikšmių pateikimo būdus.

Gauta 1998 12 01

LITERATŪRA

- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mintis, 1972.
- DŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Gudavičius A. 1997: Dabartinės lietuvių kalbos žodynas leksikos sistemiskumo požiūriu. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 33–39.
- Klimavičius J. 1997: Kas yra bendrinės kalbos leksika? Sampratos, nuomonės ir prietariai. Žodyno praktika ir teorija. Vartojimo reikmės ir problemos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 20–32.
- Lazauskaitė V. Dėl dzūkybių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Jaunųjų kalbininkų konferencija*. Konferencijos tezės. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 13–15.
- Lazauskaitė V. 1998: Dėl tarmybių ir jų reikšmių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Mokslinis seminaras, skirtas kalbininkės dialektologės A. Jonaitės 70-mečiui*. Pranešimų tezės. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 21–24.
- Lyberis A. 1983: Žodžių atrankos problema „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 147–154.
- LKŽ II₂ – *Lietuvių kalbos žodynas* 2, Vilnius: Mintis, 1969.
- LKŽ VI – *Lietuvių kalbos žodynas* 6, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- LKŽ VIII – *Lietuvių kalbos žodynas* 8, Vilnius: Mintis, 1970.
- LKŽ XI – *Lietuvių kalbos žodynas* 11, Vilnius: Mokslo, 1978.
- LKŽ XIV – *Lietuvių kalbos žodynas* 14, Vilnius: Mokslo, 1986.
- LKŽ XVII – *Lietuvių kalbos žodynas* 17, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Morkūnas K. 1997: Norminamasis žodynas ir lingvistinė geografija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 40–45.
- Paulauskas J. 1974: Aktualios leksikos norminimo problemos ir žodynas. – *Kalbos kultūra* 27, 40–49.
- Paulauskas J. 1985: Žodyno redagavimas žodžių grupėmis. – *Kalbos kultūra* 49, 6.

ZUR BEDEUTUNGSANGABE DER DIALEKTISMEN IM „WÖRTERBUCH DER LITAUISCHEN GEGENWARTSSPRACHE“ („DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS“)

Zusammenfassung

Die Untersuchung der Bedeutungsangaben des in der dritten Auflage des „Wörterbuches der litauischen Gegenwartssprache“ („Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“. – Vilnius, 1993) enthaltenen dialektalen Wortschatzes hat erwiesen, daß bei der semantischen Charakterisierung solcher Wörter nicht immer die in der „Einführung“ dieses Wörterbuches festgelegten Grundsätze eingehalten werden.

Hervorzuheben sind folgende Unzulänglichkeiten:

1. Analoge lexikalische Einheiten werden unterschiedlich erklärt;

2. Bei den zu derselben semantischen Gruppe gehörenden Dialektismen differiert das Verhältnis der umschreibenden und der synonymischen Deutung: Zum einen haben die sinnverwandten Wörter dieselbe Bedeutung, die die Definition angibt, zum anderen wirkt sie in Richtung der Einengung bzw. Erweiterung der Bedeutung des zu erklärenden Wortes.

Solch ein Vorgehen verwischt die semantischen Unterschiede der nahverwandten lexikalischen Einheiten. Dadurch wird lediglich das Gemeinsame unterstrichen. Das zeugt wiederum davon, daß nicht immer auf die systembedingten Verhältnisse der Dialektismen und ihrer Bedeutungen sowie auf die semantische Struktur der dialektalen Lexeme entsprechenderweise Rücksicht genommen wird.

Bei der Bedeutungsangabe der Dialektismen ist es deshalb unumgänglich,

1. ihre Bedeutungen mit semantisch und stilistisch neutraler Lexik zu definieren,
2. die Bedeutungen zu formalisieren und die analogen lexikalischen Einheiten auf dieselbe Art und Weise zu charakterisieren,
3. die Bedeutungsunterschiede der sinnverwandten Lexeme nicht zu nivellieren,
4. das Hauptprinzip des Aufbaus des Wörterbuches nach semantischen Gruppen konsequent durchzuführen.